

Сутність дебіторської заборгованості за розрахунками з покупцями і замовниками

В умовах економічної кризи часто виникають ситуації, коли з певних причин підприємство не може стягнути борги зі своїх контрагентів. Низька платоспроможність останніх викликає ріст значних обсягів дебіторської заборгованості, яка, в свою чергу, веде до погіршення фінансового стану підприємства, позбавляє його інвестиційної привабливості, а інколи

призводить до банкрутства. Тому, проблема ефективного управління дебіторською заборгованістю виходить на перший план. При цьому необхідним етапом розроблення стратегії управління дебіторською заборгованістю є дослідження сутності такого поняття як «дебіторська заборгованість», виявлення його особливостей та закономірностей з метою використання набутих знань при розробці стратегії та прийнятті управлінських рішень.

Взаємовідносини між підприємствами, що обумовлені дією ринку, носять характер грошових розрахунків. Ці взаємовідносини засновані на використанні грошей в залежності від їх функцій як засобів обертання і платежу. При цьому підприємства являються постачальниками для одних та покупцями для інших. Сьогодні найскладнішим питанням є управління дебіторською заборгованістю підприємства, що пов'язано з проблемою неплатежів, особливо в умовах світової фінансової кризи. Підприємства в таких умовах намагаються здійснювати контроль за наявними дебіторськими заборгованостями, забуваючи про власні борги перед контрагентами.

Організація обліку дебіторської заборгованості на підприємстві будь якої форми власності має важливе значення, оскільки сприяє упорядкуванню інформації, прозорості та достовірності даних із розрахункових операцій за борговими правами (з дебіторами). Існує велике розмаїття поглядів науковців на проблему визначення поняття «дебіторська заборгованість».

Так, автори Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. дають визначення заборгованості як суми фінансових зобов'язань чи грошового боргу, які підлягають погашенню [7].

Відповідно до П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість», дебітори – це юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми коштів, їх еквівалентів або інших активів. Відповідно дебіторську заборгованість даний стандарт визначає як суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [10].

За П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» дебіторська заборгованість є

одним із видів фінансових активів і визначається як контракт, що надає право отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства [11].

Зобов'язання у бухгалтерському обліку визначаються як оформлені договором цивільно-правові відносини, в силу яких одна сторона зобов'язана здійснити на користь іншої сторони певні дії або утриматись від певних дій, та як сума коштів, яка повинна бути сплачена на певну дату в майбутньому, або існуючі (завдяки минулим операціям чи подіям) зобов'язання підприємства щодо передачі певних активів чи надання послуг іншому підприємству у майбутньому. Зобов'язання існує тільки тоді, коли йому відповідає нормативно-правовий документ. Тобто, зобов'язання – це виконання певних дій або, навпаки, утримання від дій.

Слід зазначити, що Білик М.Д. також розрізняє поняття «зобов'язання» і «борг», але разом з тим дає визначення боргу як зобов'язання особи перед іншою особою [3].

Категорія «зобов'язання» тісно пов'язана з категоріями «розрахунки» і «заборгованість». При визначенні терміну «розрахунки» виникають дискусії, які можна виділити в три основні позиції. Відповідно до першої з них, розрахунки – це система взаємовідносин. Прихильники другої позиції вважають розрахунки безпосередньо взаємовідносинами (без використання слова «система»). Третя група вчених лише пояснює економічну сутність розрахунків без наведення їх визначення. Слід зазначити, що закордонні та вітчизняні вчені визначають термін «дебіторська заборгованість» по різному. Тлумачення даного поняття різними науковцями зазначено в таблиці 1.

Крайник О.П., Клепнікова З.В. визначають дебіторську заборгованість як форму відкритого кредиту. Поняття «кредит» тісно пов'язане з поняттям дебіторської заборгованості, але ототожнювати їх не слід. Товарний (комерційний) кредит варто розглядати як передумову виникнення дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги [8].

Підходи до визначення дебіторської заборгованості

Автор/джерело	Визначення
П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»	Дебіторська заборгованість – це суми заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.
Голов С.Ф.	Дебіторська заборгованість – фінансовий актив, що є контрактним правом однієї сторони отримати гроші й узгоджується з відповідним зобов'язанням сплати іншої сторони.
Стоун Д., Хітчинг К.	Дебіторська заборгованість – це сума боргів, які винні підприємству юридичні або фізичні особи та які виникли у результаті господарських взаємовідносин з ними.
Райзберг Б. А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.	Дебіторська заборгованість – сума боргів, що передзначається підприємству, фірмі, компанії зі сторони інших підприємств, фірм, компаній, а також громадянам, які є боржниками даного підприємства, дебіторами.
Лищенко О.Г.	Дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства.
Момот Т.	Дебіторська заборгованість – безвідсоткова позика контрагентам.
Крайник О.П., Клепікова З.В.	Дебіторська заборгованість – форма відстрочки платежу – відкритий кредит, угода, яка передбачає виконання послуг замовником або реалізації продукції покупцю з відстрочкою оплати за них.
Белозерцев В.	Дебіторська заборгованість – грошове вираження результату вимушеної або заздалегідь запланованої господарсько-економічної операції кредитного характеру з контрагентами, була у минулому та борг за неї може бути достовірно визначений, узгоджений з контрагентом та сплачений підприємству у майбутньому.
Кірейцев Г.Г.	Дебіторська заборгованість – це складова оборотного капіталу, яка є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг.

Цікавий підхід до тлумачення дебіторської заборгованості у закордонних авторів. Так, «accounts receivable» (дебіторська заборгованість, обсяг продажу або дебітори) поряд із дебіторською заборгованістю має такі варіанти перекладу: рахунки до отримання, рахунки дебіторів, дебітор за

розрахунками. Зокрема, як зазначають Стоун Д. та Хітчинг К.: дебіторська заборгованість має назву «рахунки до отримання», а дебітори – це особи, які винні гроші за товари і послуги, вже одержані, але не оплачені ними [12].

Професори Гарвардського університету Боді З. і Мертон Р. К. визначають дебіторську заборгованість як «рахунки до отримання», зазначаючи, що це та сума, яку покупці продукції повинні виплатити корпорації (підприємству). Західні економісти часто приймають поняття «кредитна політика» та «політика управління дебіторською заборгованістю» як цілісну категорію [5].

Так наприклад, Бланк І. А. взагалі розглядає дебіторську заборгованість як кількісний результат, що виникає у результаті реалізації кредитної політики підприємства [4].

Барт Е., у своїй книжці «Кредитний менеджмент» взагалі використовує поняття «дебіторська заборгованість», суто як термін обліку [1].

Стосовно сучасних вітчизняних вчених, то Дубровська Є.В. визначає дебіторську заборгованість як неоплачені юридичними та фізичними особами товари (роботи, послуги) та/або вилучені кошти з кругообігу підприємства, що мають документальне підтвердження, яке надає право на отримання боргу у вигляді грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [6].

Деякі українські вчені розглядають дебіторську заборгованість як кошти, вилучені у підприємства, або на певний термін знаходяться в інших осіб. Ми вважаємо таку дефініцію не досить коректною, оскільки вона потребує уточнення. Так, кошти, що вилучені у підприємства, не завжди перетворюються у дебіторську заборгованість.

На підставі комплексного підходу з урахуванням економічного та юридичного аспектів в науковій праці Берези С.Л. уточнено поняття «дебіторська заборгованість» – це сума боргів юридичних і фізичних осіб перед підприємством [2].

Матицина Н. пропонує таке тлумачення категорії дебіторська заборгованість – розмір неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності

виконати грошові зобов'язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх [9].

В науковій праці Сурніної К.С. визначено, що дебіторська заборгованість – це частина оборотного капіталу, а також вимоги на його отримання у вигляді готівки, матеріальних та інших ресурсів від господарюючих суб'єктів. Тому найбільш точна її дефініція наступна: «Дебіторська заборгованість – це матеріальні ресурси, що не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена з кругообігу грошових коштів». Наведене визначення дає уявлення про економічну природу дебіторської заборгованості і визначає її місце в бухгалтерському обліку [13].

Дебіторська заборгованість приводить до позапланового перерозподілу коштів між підприємствами, викликає погіршення фінансового стану підприємства, так як йому стає важче маневрувати засобами через тимчасове вилучення їх з обороту. Дебіторська заборгованість послаблює господарський розрахунок.

Крім того, дебіторська заборгованість створює ряд платежів, що створюються в зв'язку з розрахунковими взаємовідносинами з підприємством-платником. Навпаки, погашення заборгованості одним підприємством створює можливість ліквідації кредиторської заборгованості для ряду інших.

Зниження дебіторської заборгованості показує, що підприємство приймає міри щодо утримання, а ріст – означає ослаблення фінансової роботи. Причиною дебіторської заборгованості частково являються платежі покупців.

З метою складання фінансової звітності дебіторська заборгованість класифікується за такими ознаками: – зв'язком з нормальним операційним циклом (нормальний операційний цикл – проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отримання коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг);

– терміном погашення;

- об'єктами, щодо яких виникли зобов'язання дебіторів;
- своєчасністю оплати боржником дебіторської заборгованості. За першими двома ознаками дебіторська заборгованість поділяється на:

- довгострокову;
- поточну.

Довгостроковою дебіторською заборгованістю вважається та, яка не виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

Поточною дебіторською заборгованістю вважається та, яка або виникає в ході нормального циклу, або буде погашена на протязі дванадцяти місяців з дати балансу.

Дебіторська заборгованість за об'єктами, щодо яких виникають зобов'язання дебіторів, класифікується як:

- дебіторська заборгованість, пов'язана з нормальною діяльністю підприємства з реалізації продукції, товарів, робіт, послуг;
- дебіторська заборгованість, що не пов'язана з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг, а виникає внаслідок здійснення інших операцій.

Дебіторську заборгованість, пов'язану з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг, поділяють на:

- дебіторську заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги;
- векселі, одержані в забезпечення дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги.

Поточна дебіторська заборгованість, пов'язана з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг, представлена в балансі у складі оборотних активів окремими статтями зазначених різновидів. Дебіторську заборгованість, не пов'язану з реалізацією продукції, робіт, послуг, складають:

- дебіторська заборгованість за виданими авансами;
- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом;
- дебіторська заборгованість з нарахованих доходів;
- дебіторська заборгованість із внутрішніх розрахунків.

Зазначені види поточної дебіторської заборгованості (в тому числі поточної частини довгострокової заборгованості), що не пов'язані з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг, відображуються у балансі як окремі статті.

Довгострокова дебіторська заборгованість представлена:

- заборгованістю за майно, що передано у фінансову оренду;
- заборгованістю, забезпеченою довгостроковими векселями;
- іншою довгостроковою заборгованістю.

Залежно від своєчасності оплати дебіторську заборгованість поділяють на:

- дебіторську заборгованість, термін оплати якої не настав (нормальна);
- дебіторську заборгованість, не оплачену в термін (прострочена);
- дебіторську заборгованість, за якою минув строк позовної давності (безнадійна).

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість» регламентується на законодавчому рівні. Це Положення (стандарт) визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності.

Норми цього Положення (стандарту) застосовуються підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами незалежно від форм власності (крім бюджетних установ). Це Положення (стандарт) застосовується з урахуванням особливостей оцінки та розкриття інформації щодо дебіторської заборгованості, встановлених іншими положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Розрахунки з покупцями та замовниками регулюються наступними нормативно-правовими документами (табл. 2).

Сутність розрахунків з покупцями та замовниками є найважливішою ділянкою бухгалтерської роботи, оскільки на цьому етапі формується

основна частина доходів та грошових надходжень підприємств. За допомогою розрахунків можна, з одного боку спрямувати та забезпечити підприємства сировиною, матеріалами, паливом, тарою, а з іншого здійснити реалізацію готової продукції.

Таблиця 2

Нормативно-правові документи, що регулюють розрахунки з
покупцями та замовниками

Рівень регламентації	Назва нормативного документа
Перший рівень	Податковий кодекс України, Цивільний кодекс України, ЗУ «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», ЗУ «Про захист прав споживачів», ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»
Другий рівень	Постанова КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів», Постанова КМУ «Про результати суцільної інвентаризації дебіторська та кредиторської заборгованості і заходи щодо її скорочення»
Третій рівень	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
Четвертий рівень	Інструкція про службові відрядження у межах України та за кордон, Інструкція про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій
П'ятий рівень	Наказ про облікову політику підприємства

З метою покращення розрахункової системи обліку і скорочення дебіторської заборгованості доцільно провести деякі зміни, які б сприяли удосконаленню обліку розрахунків:

- по-перше, необхідно стежити за співвідношеннями дебіторської і кредиторської заборгованості: значне переважання дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємства і робить необхідним залучення додаткових засобів; перевищення кредиторської

заборгованості над дебіторською може призвести до неплатоспроможності підприємства;

- по-друге, краще та якісніше проводити аналіз складу і структури дебіторської і кредиторської заборгованості за конкретними покупцями і замовниками, а також щодо термінів утворення заборгованості або терміни їх можливого погашення, що дозволить своєчасно виявляти прострочену заборгованість і вживати заходів щодо її стягнення. Дані про терміни виникнення (погашення) заборгованості мають бути регулярними і оперативними, їх доцільно зосереджувати в окремому документі, наприклад: реєстр прострочених рахунків дебіторів, кредиторів. Складати такий реєстр можна у вигляді матриці, по рядках вказуються суб'єкти заборгованості, по стовпцях вказуються суб'єкти заборгованості, по стовпцях - строки утворення;

- по-третє, контролювати оборотність дебіторської та кредиторської заборгованості, а також стан розрахунків щодо простроченої заборгованості, так як в умовах інфляції будь-яка відстрочка платежу призводить до того, що підприємство втрачає частину вартості поставленої продукції; на четвертому етапі було б доцільно на високому рівні організувати роботу з договорами, розробити систему вигідних умов для постійних покупців.

Підсумовуючи різні підходи до економічної сутності «дебіторської заборгованості», необхідно відмітити, що це поняття потребує подальшого вивчення та уточнення, оскільки від цього показника залежить рівень ліквідності активів та фінансова платоспроможність підприємств. Дебіторська заборгованість класифікується і розподіляється за видами і обліковується на відповідних рахунках.

Література до розділу 1.7:

1. Барт Эдвардс. Руководство по кредитному менеджменту / Э. Барт. – М.: Москва, 1994. – 400 с.
2. Береза С.Л. Проблема визначення дебіторської заборгованості в

обліку. *Вісник ЖДТУ*. 2003. № 4 (26). С. 32–37.

3. Білик М.Д.. Фінанси: навч. посіб. / Білик М.Д. М. : Вільямс. – 2000. – 592 с.

4. Бланк Игорь Александрович. Финансовый менеджмент: учебный курс Київ, 1999. - 528 с.

5. Боді Зві, Мертон Роберт Фінанси: пер. с англ.: навч. посіб. Київ, 2000. 592

6. Дубровська Є. В. Дослідження сутності поняття «Дебіторська заборгованість». *Вісник Сумського державного університету. Сер. Економіка*. 2009. №2. - С. 202–205.

7. Загородній А.Г., Партин Г.О. Пилипенко Л.М. Бухгалтерський облік: основи теорії та практики: підручник. Київ, 2009. 422 с.

8. Крайник О.П., Клепікова З.В. Фінансовий менеджмент : навч.посіб. Львів, 2008. 260 с.

9. Матицина Н.О. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 12. С. 38–42.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 р.№ 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>.

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти»: затверджено наказом Міністерства фінансів України від від 30.11.2001 № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>.

12. Савчук В.П. Управління фінансами підприємства: підручник Київ, 2005. 480с.

13. Сурніна К.С. Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств: автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: 08.06.04 «Бухгалтерський
одлік, аналіз та аудит»/. Луганськ, 2002. 19 с.